

Mezei Gábor

Betegség és anesztézia

ORAVECZ IMRE*

Sajnos, persze, oly idegenek a fájdalom-városi utcák,
jaj, hamis, túlhangzásból tömörült ál-csendben, pöfeteggé
az üresség öntőformájából lötytyintve [...]
Rainer Maria Rilke: *Tizedik elégia* [Tandori Dezső fordítása]

Biopoétikai aspektusok

Amennyiben a biopoétika legmeghatározóbb fókuszpontját nem hagyjuk figyelmen kívül, úgy a betegség fogalmának megközelítése nem történhet másként, csak a nyelvhez való viszonyának szem előtt tartásával. Ez a viszony ugyanakkor egyszerre többféleképpen is tétélezhető, amint az a filozófia, illetve gyakran a tudományfilozófia látóterében megmutatkozott. A betegség konkrét tüneteinek – vagy a járványok vonatkozásában akár azonosíthatóságának – és a megnevezés szükségszerű általánosításainak [Gadamer] itt ugyanúgy fontos szerepe van, mint a különböző betegségek akár társadalmi megítélésének történetileg változó és szintén nyelvi folyamatának [Susan Sontag], vagy az egészség definiálhatóságának [Georges Canguilhem], különösen, ha figyelembe vesszük egészség és betegség elválaszthatatlanságának több helyen alapvetésként jelenlévő kiindulópontját, illetve az egészségnek a betegség meghatározásaira utalt fogalmát.

Nyelv és betegség ugyanakkor talán sehol nem kerülhet olyan kölcsönösen egymást magyarázó viszonyba a biopoétika kontextusában, mint azon egészségfogalom révén, ami az egészséget a csenddel, a szervek hallgatásával, a betegséget pedig ezzel szemben a figyelmet követelő, gyakran fájdalomként manifesztálódó jelenlétével állítja párhuzamba. És nem csupán azért, mert a betegséghez, vagy akár már a tüneteikhez való hozzáférést megnevezésének szükségszerűsége miatt nyilvánvalóan a nyelvhez kell kapcsolnia, és nem is csak azért, mert a saját testhez fordulás már eleve közvetített, tehát nyelvi-technikai viszonyt feltételez, de azért is, mert az egyébként kijelölhetetlenként tétélezett egészség és betegség közötti megkülönböztetés ezáltal, noha ennek kifejtésére eddig nem került sor, a nyelvi és a nyelven túli közötti, szintén korántsem egyértelmű határra is rámutathat. Mivel az egészség nyelven túli, a fiziológiai működések észrevétlenségét, a szervek csendjét a betegség és egyben a nyelvi reflexió töri meg.

Georges Canguilhem, aki René Leriche-re utalva az egészséget „a szervek csendjében élt élet”-ként határozza meg,¹ munkájának tudománytörténeti aspektusai miatt egy jelen kontextusban igen fontos összefüggésre enged rálátást. Az egészség

* A tanulmány megírását az NKFIH K-132113 számú. projektje [*Biopoétika a 20–21. századi magyar irodalomban*] támogatta.

1 Georges Canguilhem, *The Normal and the Pathological*, ford. Carolyn R. Fawcett – Robert S. Cohen, Zone Books, New York, 1991, 91.

ugyanis, ami egyébként már csak azért sem lehet abszolutizálható, mert a szervek csendje nem feltétlenül jelenti a betegség hiányát,² nem hozzáférhető a betegség nélkül. A szervek normális funkcióira ugyanis a betegségek engednek rálátást,³ a fiziológiához való hozzáférésünk, tehetjük hozzá, mindig a nyelvi-technikai révén megmutatkozó betegségeknek köszönhető. Ha pedig „az egészség a szervek csendjében zajló élet”, akkor, amint Canguilhem megjegyzi, „szigorúan szólva az egészségnek nincsen tudománya”, azaz, ha a biopoétika nézőpontja felől elsődleges nyelvi fókusz is tekintetbe vesszük, nyelve sem. A fiziológia folyamatai a figyelem előterébe ezen működések diszfunkciói révén kerülhetnek, a tünetek jelentkezése pillanatától, ami a saját testhez való közvetítettséget feltételezi, a diagnózis általánosító nyelvi gesztusáig, ahol is a szinguláris, az eseti felől jutunk el a tüneteket rendszerező betegség megnevezéséig, ami kérdéssé teszi Susan Sontag azon kiindulópontját, mely szerint „a betegség nem metafora”.⁴ A fiziológia működései nem hozzáférhetők ennek diszfunkciói, a betegség nélkül, az egészség viszont ilyen értelemben a tudományon és a nyelven kívül helyezkedik el. A betegség és a betegség lappangásának lehetséges állapotaként feltételezhető egészség közötti átmenet – és korántsem határ –, ami az önreflexió és a megnevezés, a diagnózis folyamatoként fogható fel, olyan esemény, amelynek csak kiindulópontjában létezik az egészség mint nyelven kívüli, éppen e folyamat nyelvi jellege miatt. A légzésről beszélni a légzés folyamatának szükségszerű befolyásolásával jár,⁵ a test önkéntelen működéseire irányuló figyelem nem lehet mentes a megnevezés nyelviségétől és a szervi diszfunkcionalitás ebben lappangó, sőt ezt létesítő tapasztalatától.

Michel Serres, aki az öt érzékterületről értekezve szintén a szervek elcsendese-déseként érti az egészség visszatérését, a beszélő és az ízlelő nyelv egymást kioltó működéseit hozza szóba, hogy megmutassa, a nyelvi artikuláció az érzékelés fiziológiai folyamatát akadályozza, amennyiben „a beszélő nyelv megöli az érzékelő nyelvet”.⁶ Ebben a különleges esetben a nyelvi és a nem-nyelvi elkülöníthetősége a szóban forgó szerv különböző funkcióinak elválaszthatósága miatt lehetséges, ugyanakkor a megnevezés konkrét fiziológiai aktusa, a beszédszerv működése előtt vagy nélkül ez az elkülöníthetőség korántsem ilyen egyértelmű. A test diszfunkcionalitásának tapasztalata révén hozzáférhetővé vált fiziológiai működései már a testhez való odaforduláskor érvényesítik a betegséggel ilyen értelemben szorosan összefüggő nyelv működéseit, aminek eredményeképpen a test egészsége a szervek csendjében tételezhető – e csend úgymond kihallgatása mindezek miatt az egészség állapotának felfüggesztődésével jár. Míg Canguilhem Leriche-re, Sontag, aki ugyancsak szóba hozza ezt az egészségfogalmat, Bichat-ra, a 18. századi francia anatómusra hivatkozik, Serres a filozófus magától értetődő eleganciájával saját tapasztalataira, egy, az epidauroszi színházban tett látogatására utal, ami a gyógyulás helyeként a szervek

2 Uo., 92.

3 Uo., 101.

4 Susan Sontag, *A betegség mint metafora*, ford. Lugosi László, Európa, Budapest, 1983, 5.

5 Ehhez részletesebben lásd: Mezei Gábor, *Az organikus nyelvi megmutatkozása Nemes Nagy Ágnes verseiben. A légzés példája*, *Alföld* 2022/2., 75–84.

6 Michel Serres, *The Five Senses. A Philosophy of Mingled Bodies*, ford. Margaret Sankey – Peter Cowley, Bloomsbury, London, 2016, 187.

elcsendesedését adhatja meg az erre fogékonyak számára. A zaj hátrahagyása, ami nála a betegség hátrahagyásával kerül párhuzamba – amikor még „a szervek képesek meghallani egymást” –, nem jelent mást, mint eltávolodást attól az állapottól, amelyben a szervek a fájdalom, vagy a betegség zaját hallatják, ami „sem nem hang, sem nem nyelv.” Inkább a zajt kell hátrahagynia az embernek, mintsem hogy „elmerüljön a nyelvben,”⁷ a „csendet kell felszabadítania a nyelv uralma alól”, annak a nyelvnek az uralma alól, amelyik – és Serres itt egészen közel kerül Canguilhem fent idézett elgondolásához – a tudományt adta nekünk, ugyanis a tudomány cserébe olyan technikákat létesít, amelyek ezt a zajt generálják;⁸ az egészség a tudomány számára éppen ezért lehet jelen kontextusban hozzáférhetetlen.

Ami a biopoétika távlatából ezen a ponton a legfontosabb kérdés, az az, hogy milyen szerep juthat itt a nyelv számára. Betegség és nyelv ugyanis, azon túl, hogy a fiziológia megismerésének a szervei diszfunkciókon keresztüli tapasztalata határozza meg viszonyukat és egyben kapcsolja össze őket a test kontextusában, egyfajta közös, lappangó működésben, az anesztézia lehetőségének kérdését is felveti. Már csak azért is, mert a tapasztalat szingularitása és a távolságot képző megnevezés, vagy akár az odafordulás nyelvisége közötti átmenet eleve tartalmazza az anesztézia mozzanatát a reflexió és az önmagához való közvetítettség szükségszerű közbejötté miatt. Felmerül tehát a kérdés, hogy ha a test nem feltétlenül nyelvi aktusként, de bármilyen reflexió háttérében megmutatkozó hozzáférhetősége már eleve a betegséggel társítja a nyelv működését, mennyiben helyezhető ezzel szembe az anesztézia, vagy mennyiben ellensúlyozható ez a nyelvi anesztéziával.⁹ Az anesztézia az itt szóba hozott, több helyen feltűnő, Serres által továbbalakított betegségfogalom felől nézve nem az esztétika hozadékaként értelmezhető. Az esztétika ebben a kontextusban nem a fájdalomcsillapítás, a nyelvi anesztézia eszköze,¹⁰ a nyelv ugyanis Serres-nél az öt érzék tompításáért, magáért az érzéstelenítésért felelős; a nyelvi anesztézia az esztétika [aiszthészisz] akadályja lesz. A gyógyulást, a szervek zajának megszűnését a nyelven való kívülkerülés hozhatja csak meg, a szervek felszabadítása, az esztétikai tapasztalat egyetlen esélye – maga a nyelv csupán az anesztézia eszköze lehet.

Itt kerül ugyanakkor előtérbe a közösség mint a kommunikáció színtere: a nyelv okozta részegségében ugyanis megfosztódik a szép megtapasztalhatóságától és a gyógyulás lehetőségétől.¹¹ A nyelv mindezek alapján a közösség számára csupán az anesztézia lehetőségét hordozza, a gyógyulás ezzel szemben a szingularisban tud csak megtörténni. Éppen ez lehet az oka annak, hogy az egészség önmagában nem hozzáférhető, nem abszolutizálható, egészség és (lappangó) betegség nem elválaszthatók, hiszen az elhatárolás aktusa nem történhet meg a nyelven kívül, sőt,

7 Uo., 85.

8 Uo., 88.

9 Az anesztézia Nietzsche fájdalom-fogalmából levezetett elgondolásához lásd: Lőrincz Csongor, *Nyelv, fájdalom, idő. Irodalmi patho-gráfiák és patho-lógiák* = Uő, *Hallgatag hangolások. Nyelvi események – irodalom – antropológia*, Ráció, Budapest, 2021, 177–180.

10 Ehhez ld. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Fájdalom* = Uő, *A jelölő visszahúzódása. Az irodalmi nyelv kulturalizációjának néhány kérdéséhez*, ELTE Eötvös, Budapest, 2021, 232–268, 236. Ezzel szemben a fájdalmat kompenzáló nyelv, illetve esztétikai gyönyör és a lírai anesztézia lehetőségeihez pedig: Uo., 249–256.

11 Serres, *I. m.*, 89.

az egészség feltételezett állapota innen nézve nem hogy nem definiálható, ahogy Gadamer állítja,¹² de még csak nem is felismerhető. Az egészség feltételezett állapota, a szervek csendje nem nyelvi tér, hanem a nyelv hiánya, de mivel az elhatárolás lehetetlensége miatt az önmagában vett egészség nem létezik, felmerül a kérdés, ami Serres-nél is kevésbé tisztázott: elérhető-e számunkra ez a kívülség, vagy maga az anesztézia felelős azért, hogy az egészség – az érzéstelenítés nélküli percepció – soha el nem érhető állapotát, a hozzáférhetetlenség tapasztalatát ellensúlyozza?

A percepció területeit blokkoló nyelv a fentiek tükrében egyszerre hordozza magában betegség és anesztézia vonatkozásait, ami ezzel a kettősségével Derrida *pharmakon*-fogalmát idézi föl. Noha Derrida figyelmeztet arra, hogy a *pharmakon* szó fordítása mindig és szükségszerűen erőszakos aktus kell hogy legyen,¹³ az jelen kontextusban kijelenthető, hogy ez a kettősség vagy akár kétirányúság abban áll, hogy a *pharmakon* egyszerre mérge és gyógyír, tehát saját maga mérgező, betegít meg és nyújt enyhülést. Az, hogy a *pharmakon* szót a fordítás szükségszerűen le kell hogy rombolja, az eddigiek fényében és Derrida magyarázatától némiképp eltérő módon azzal indokolható, hogy a gyógyulás végpontja, a gyógyír által célzott állapot a nyelven kívül feltételezhető, így a mérget ellenpontosító működéséhez a fordítás értelmező beavatkozása, illetve Derrida szavaival „elemző hatása” már nem férhet hozzá, ebből fakad erőszakossága és tehetetlensége. Ez a helyzet mindenképpen torzulást eredményez a fogalom kétirányúsága szempontjából, ha minden, amit a nyelven keresztül elérhetünk, a test diszfunkcionalitásának tapasztalatát hordozza – a gyógyulás végpontja ezért nem tárulhat itt fel, a gyógyír és az egészség helyett ezért beszélhetünk csak a nyelvi anesztézia enyhítő jelenlétéről. Csak ez az anesztézia segíthet feledtetni a nyelv által előidézett torzulást, mert bár a „*pharmakon* jótékony lényege vagy erénye nem akadályozza meg, hogy fájdalmas legyen,” ezt a fájdalmat ilyen módon képes csillapítani.

A nyelvi anesztézia tehát a *pharmakon*hoz hasonlóan enyhülést ígér a betegségre, ami épp a nyelven keresztül tárul fel, cserébe azonban eltompítja az érzékelést, befolyásolja a test fiziológiai folyamatait,¹⁴ amint arra a *narkózis* fogalmával Derrida is utal a szókratészi *pharmakon* nyomán,¹⁵ illetve Serres is, a nyelvi anesztézia példajaként. Nála ez diktátum és addikció viszonyában kerül elő,¹⁶ amennyiben az esztétikai tapasztalatot maga a nyelv is akadályozza, illetve abban az esetben ugyanígy a borivás is, ha nem a nyelvet (mint szervet) a narkózisból felébresztő jó borok izlelését célozza, hanem a részegségig tartó fogyasztást.¹⁷ Derrida szintén mindvégig a nyelv vonatkozásában beszél a *Platón patikájában*, *pharmakon* és írás viszonyában, miközben az írásról kijelenti, hogy az „csak a tüneteket gyógyítja”.¹⁸ A *pharmakon*, ami részben

12 Hans-Georg Gadamer, *The Enigma of Health. The Art of Healing in a Scientific Age*, ford. Jaison Gaiger – Nicholas Walker, Stanford University Press, Stanford, 1996, 20.

13 Jacques Derrida, *Platón patikája = Uő, A díszszemináció*, ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán, Jelenkor, Pécs, 1998, 60–169, 97.

14 Canguilhem kevésbé foglalkozik anesztéziával, idézett könyvében mint a kísérletek eredményeit befolyásoló beavatkozás kerül említésre, fiziológiai változások előidézőjeként. Canguilhem, *I. m.*, 147.

15 Derrida *I. m.*, 116.

16 Serres, *I. m.*, 92.

17 *Uo.*, 156.

18 Derrida, *I. m.*, 108.

mint méreg, mindig fájdalmat hoz, nem tehet mást, mint hogy csillapítja ezt a fájdalmat, tüneteket enyhít, tehát ebben az esetben is nyelvi anesztéziáról beszélhetünk. Az írás, ami itt nem az emlékezet, hanem az emlékeztetés varázsszere, ami inkább felejtést generál, tulajdonképpen ezt a felejtést mutatja fel az anesztézia eszközeként. Az emlékezet működésképtelenségéről való megfélemlítés ugyanis tüneti kezelés csupán, az emlékezet számára nem hoz gyógyulást, az emlékezés anomáliáira emlékeztet. A nyelvi anesztézia logikája érvényesül tehát, ahol a lappangó, majd tüneteket produkáló, a nyelv közreműködésével előálló betegség okozta fájdalomra maga a nyelv hoz enyhülést az érzékek tompításával, a narkózissal, miközben a szervek, és ugyanígy az emlékezet diszfunkcionalitása is megmarad.

Ez a narkózis, amikor a nyelv váltja ki, leghatározottabban a kommunikációban, a közösségben, Serres példájával az epidauroszi színházba betérő, a visszhangot próbálgató turistacsoport zaja révén valósulhat meg, de ott van már a megnevezés aktusában, a diagnózis felállításában, ahol a szinguláris betegségtapasztalat eltűnik, és ahol a nyelv a test tüneteit hivatott enyhíteni. Ahogy a megbetegedés is csak e folyamatnak a szingulárisból, a nyelven kívüliből történő elmozdulása révén érhető tetten, a gyógyulás folyamata sem követhető az egészség nyelven kívüli beálltáig. A nyelvi és a nem-nyelvi között, illetve betegség és egészség között ebben a kontextusban nem lehet határt húzni, az átmenetek éppen ezért láthatatlanok maradnak. Ezt a betegség és egészség abszolutizálását megakadályozó hiányt, az egészség pólusának elérhetetlenségét, a *pharmakon* kétirányú hatásainak követhetlenségét és a gyógyulásnak a nyelv teréből kimutató karakterét kell hogy ellensúlyozza, sőt elfedje az anesztézia nyelvi működése. Ez az, ami megóvhat az érzékek tompításának, a narkózisnak¹⁹ az eszközével attól a test fiziológiai működéseire való odafordulás következményeként előálló tapasztalattól, amely mindig magában hordozza a diszfunkcionalitás vonatkozását. A szervi diszfunkció, a betegség tapasztalatát elfedő anesztézia, Szókratésznál a zsibbasztó rája, a *narké* ütése, mégha a nyelvet meg is bénítja,²⁰ megtart a nyelvben és egyben a betegségben azáltal, hogy hallgatásra kényszerít. Ez a hallgatás azonban nem alkalmas arra, hogy a szervek csendjéhez viszonyulni tudjon, hiszen először hátra kell hagyni a zajt, ami, amint a fentiekben szóba került, „sem nem hang, sem nem nyelv.” A szervi diszfunkció képezte zajt csak elfedi a nyelv működése.

Adódik tehát a kérdés, hogy a nyelvi anesztéziának már a diagnózis felállításakor, tehát az orvosi nyelvben biztosan jelen lévő működése a művészetekben – és mivel nyelv és betegség viszonyáról van szó, konkrétan az irodalomban – milyen rétegeken keresztül jelentkezhethet. És mivel az anesztézia itt alapállapot, nem is arra kerül feltétlenül a hangsúly, milyen eszközei vannak az irodalomnak arra, hogy a narkózis szükséges közbejöttét előidézze, illetve ennek a nyelv használatával állandósuló jelenlétét fenntartsa. Inkább arra érdemes rákérdezni, hogy a nyelv elfedő működésén túl rá tud-e mutatni az irodalmi szöveg a fentiekben taglalt átmenetre, tud-e

19 Vö. McLuhan Narcissus-értelmezésével, amely szerint a víztükörbe nézés következménye az a bódultság (*narcosis*), ami miatt Narcissus érzékei eltompultak. Ez a bódultság a testtel való szembesülés automatikus következménye [McLuhan-nél szervomechanizmusa] itt, az anesztézia tehát rögtön működésbe lép, amint a test reflexió tárgya lesz. Marshall McLuhan, *Understanding Media. The Extensions of Man*, Routledge, London – New York, 2001, 45.

20 Derrida, *I. m.*, 116–117.

erről a gyógyulásfolyamat végpontjaként, céljaként kijelölt, de nem hozzáférhető, megjelölhető végpontról, a szervek csendjéről, és ha igen – éppen mivel maga is a nyelv működésének terepe –, hogyan történhet ez a rámutatás?

A lappangó nyelv – a fájdalom A megfelelő nap néhány versében

A nyelvi anesztézia, ami a költészet esetében, a fentiek alapján, garantáltan működésben van, a betegség állapotának egyfajta velejárójaként tűnik itt elő. A betegségnek a megnevezés előtti, lappangó jelenléte ugyanakkor, jelen kontextusban, mivel Derrida írás-fogalma már magában hordozza a nyelvi megelőzöttség tapasztalatát, szintén nem lehet független a nyelv működésétől. A lappangó betegség és a nyelvi megelőzöttség, a betegség megnevezése és a szó általában vett kimondása párhuzamos jelenségek, éppen a beszélt nyelvet megelőző írás miatt. Azzal együtt, hogy ez a nyelvi megelőzöttség zárja ki az egészséghez, a szervek csendjéhez való hozzáférést, hiszen maga ez a csend is magában hordozza az írás a megszólalást megelőző működését – innen nézve tehát épp e hozzáférhetetlenséggel kapcsolva össze a csendet –, azt az átmenetet, ami a betegség, a tünetek megnevezésekor létesül, nyelv és betegség lappangó jelenlétéből jutva el az anesztéziát érvényre juttató megszólalásig, az irodalmi nyelv lehet képes megmutatni.

A kortárs lírában a fentiekben körvonalazott összefüggések Oravecz Imre költészetében több okból is meghatározónak nevezhetők. A 2002-ben megjelent, *A megfelelő nap* című kötetben már a megszólalás módja, a versbeli beszélő a cím által kijelölt alaphelyzete is figyelmet érdemel ebből a szempontból, amennyiben a saját halál bekövetkeztének napjára utal,²¹ ezzel mintegy a jövőbe helyezve a szövegekben megnevezett tünetek tapasztalatként történő előállását. A fájdalom jövőidejűsége, ennek a kötet kontextusa felől nézve megelőlegező megnevezése már a tünetmentes, egészséges, vagy lappangó fázisban él a nyelvi anesztézia lehetőségével, ennek nyelvi feltételeit azzal biztosítva, hogy gyakran jelen időben szólal meg, ahogy az a címadó versben is tapasztalható: „rutinszerűen végzem a teendőimet, / jövők-megyek a térben, / könnyűnek és szabadnak érzem magam, // ilyen napon szeretnék meghalni.”²² Ez a jövőidejűség már önmagában is arra az összefüggésre mutat rá, amit a fájdalom poétikájáról értekező Roland Borgards is alapvető belátásként kezel, miszerint a fájdalom a kultúra produkciós folyamatainak eredményeként áll elő.²³ Amennyiben ugyanis a tünetek gyakran fájdalomtapasztalatként manifesztálódó megjelenésének módjára próbálunk rákérdezni, nem feledkezhetünk meg arról, hogy a fájdalom tapasztalata mindig alakul, korábbi fájdalomtapasztalatok eredménye, az aktuális fájdalom minden korábbi fájdalom emlékét, tapasztalatát hordozza.²⁴ Azaz, tehetjük hozzá, a fájdalomtapasztalat nem lehet független a korábbi tapasztalatok nyelvi megmutatkozásának módjától; a nyelv

21 Itt érdemes megemlíteni, hogy ez a *Távozó fa* című kötetben is előfordul – a *Változatok* például a különböző okokból bekövetkező haláleseteket vetíti előre, jelen időben.

22 Oravecz Imre, *A megfelelő nap*, Jelenkor, Pécs, 2002, 39.

23 Roland Borgards, *Poetik des Schmerzes. Physiologie und Literatur von Brockes bis Büchner*, München, Fink, 2007, 39.

24 Uo., 33.

formálja a fájdalmat, alakítja a fájdalomtapasztalat lehetséges megnyilvánulásainak terét. Innen nézve a tünetek jelentkezésének aktualitása, akár azonos idejűsége nem jelenti feltétlenül e tapasztalat nyelvi közvetítettségének minimalizálását, csupán a közvetlenség látszatát. A fájdalom megtapasztalásának nyelvi-kulturális folyamata mintegy eltávolít, kiemeli a fájdalomérzet aktualitásából, ami a nyelvi anesztézia működésének alapvető összetevője lehet.

A jövőbe helyeztettség ugyanakkor a lappangás és a tünet megnevezése közötti említett átmenetet is elbizonytalanítani látszik, miközben több olyan vers is olvasható a kötetben, ami saját írottágára, vagy akár nyelviségére is rákérdez, ezzel még inkább fokozva ezt a bizonytalanságot. A következőkben három olyan, egymást követő vers kerül mindezek miatt előtérbe, amelyek esetében maga a cím is utal erre az átmenetiségre. A *Csendélet* cím a vizuális művészet vonatkozásait erősíti, a *Szóló* a zenében kijelölt helye miatt vezet ki a nyelv teréből, az *Aggastyán monológja* a beszélt nyelv révén, miközben a hangképzés deficitjének köszönhetően a hallgatás felé mutat.²⁵ Mindhárom vers a lappangó, majd tüneteket produkáló, ugyanakkor nem diagnosztizált betegséget, illetve öregedést helyezi a fókuszba, a hanyatlás jelének felfedezése ugyanakkor, amint az ezeket követő *Maximában* elhangzik, nem eredményezi a betegség megnevezésének szándékát: „Ne figyelj folyton magad, / ne keresgélj az egészségügyi lexikonban, / ne szaladj azonnal orvoshoz, / ne akard feltartóztatni a feltartóztathatatlant [...]”.²⁶

A *Csendélet* csupán apróbb mozgásokat, a fényviszonyok változását, illetve a test megtapintását szóba hozó, jelen idejű versnyelvében a tünet – egy fájdalmas visszer²⁷ – felfedezése és egyben megnevezése az, ami a záró sor következtetéséhez elvezet: „az ember magára marad az életével.” Magát a csendéletet, ami tulajdonképpen a szoba leírásával, a vers második versszakával azonosítható, az első versszakban megemlítték, „benn ülő” érzékeli, a „célszerű közelségben” jelen lévő tárgyak felsorolása általa történik, illetve a harmadik versszak aztán e felsorolás részévé teszi azzal, hogy a tárgyakhoz hasonlóan, tőle függetlenül nevezi meg a testrészeket: „a kezek az ölben nyugszanak”. A vers jelen ideje az első versszakban a fény változásának folytonosságában nyilvánul meg, a másodikban a felsorolás mindenféle cselekvést és mozgást, vagy akár a tárgyak egymáshoz viszonyított elhelyezkedésére vonatkozó jelzést nélkülöz, amiből adódóan a tér érzékelésének időbelisége, a fókuszpont térbeli elmozdulásai sem diktálnak temporális differenciálódást – a versszak ezzel kelti az egyidejűség, a kép szimultán befogadásának illúzióját. A csendéletként beékelődő, illetve kereteződő második szakasz a megidézett festészeti hagyományhoz annyiban is szorosan kapcsolódik, hogy élettelen, mozdulatlan tárgyakat állít elő az emberi jelenlét hiányában.²⁸

25 Az elhallgatás Vári György értelmezésében a kötet végpontjaként mutatkozik meg, és a költői nyelv eszköztelenségének következménye, amely eszköztelenség a lírát természeti működésé teszi. A kötet ilyen módon – és az értelmezés itt ragaszkodni látszik a természeti és a kulturális dichotómiájához, aminek következményeként csak a természetiben való feloldódás helyeként tüntetheti fel a verseket – „az organikus roppant hiteles retorikai illúzióját produkálja”, miközben a „civilizációtól-kultúrától idegen” marad. Vári György, *Oraveczi Imre: A megfelelő nap*, *Kritika* 2003/7–8., 38–39.

26 *Oraveczi, I. m.*, 209.

27 *Uo.*, 205.

28 Köszönöm Szirák Péternek, hogy erre az összefüggésre felhívta a figyelmem.

A harmadik szakasz a szöveg központi eseményeként láttatja a fájdalom érzékelését, a „benn ülő” testéről leválasztott („a kezek az ölben nyugszanak”) testrészek ágensei lesznek a jelenetnek, ami megintcsak a jelenbe helyeződik: „az egyik most felemelkedik”. Ez az önkéntelen, a kéz által generált mozdulat mintegy utólag, a következő sorban kapcsolódik össze bármiféle motivációval: „kikeres egy fájdalmas visszeret”, a mozgás, a nyugalmi állapotból való kilépés megelőzi érzet és tünet megnevezését, a nyelvi anesztézia pedig egyidejű lesz a tünet érzékelésével. A „felemelkedés” célnélkülisége és a „kikeresés” irányultsága között ugyanakkor éppen az az átmenet mutatkozhat meg, ami nyelv és betegség lappangó jelenléte és a tünet megnevezése között tételezhető. A „kikeresés” itt ugyanis a listaszerűen előálló csendélet, illetve a csendélet tárgyai [könyvek, fényképek, relikviák, illetve a testet használat közben közvetlenül is érintő tárgyak, mint az óra és a szemüveg] közé sorolódó testrészek [kezek, visszér] viszonyában érthető, ahol is a lista [nyelvi] elemei a kikeresés igényének jelentkezése előtt is „célszerű közelségben” voltak. A nyelv lappangó jelenléte, a lista létezése, a nyelvi megelőzőtség a tüneteket még nem produkáló testtel párhuzamosan a második versszakban csendéletként mutatkozik meg. A Serres fogalmi szerint értett „szervek csendje” azonban abban a pillanatban megszűnni látszik, ahogy a harmadik versszakban a szervek megnevezése megtörténik – a test szervei csupán a fájdalom lehetséges helyeként tűnnek itt elő.²⁹ Ez a csend tehát a nyelvi megelőzőtség tapasztalatáról való megfeledekezésékként, a testhez való hozzáférés hiányában vagy szünetében tételezhető. Amint később bebizonyosodik, a test cél nélkülüként megnyilvánuló önműködése, a kezek felemelkedése utólag kap irányultságot, a testrész fájdalma hívja fel a testre a figyelmet, juttatja nyelvhez, ami aztán az anesztéziát lehetővé teszi. Innen nézve ebben a sorrendiségre különösen nagy hangsúlyt fektető versben az is kiemelkedő jelentőségű, hogy a „fájdalmas” jelző hamarabb hangzik el, mint a „visszér” szó. Amint Canguilhem kapcsán a korábbiakban már előkerült, mindebből egyértelműen látszik, hogy a felismerés, miszerint a fiziológiai működések megismerése nem zajlik a betegségektől függetlenül, akár általánosabban is megfogalmazható az itt olvasott vers kapcsán, amennyiben arról értesít, hogy a testre irányuló figyelmet a tünetek megjelenése motiválja, a test a fájdalomon keresztül mutatkozik meg. A csendéletet Oravec versében ez az esemény keretezi, azaz szakítja meg, illetve határolja le.

A fájdalomérzet és a fájdalom vokális megmutatkozása között a kiáltás esetében tűnik a legközvetlenebbnek a viszony.³⁰ A fenti jelenetben ezzel szemben az érzet aktualitásától automatikusan eltávolodva a fájdalom nyelvi tapasztalatként kerül elő, fájdalomészlelés és megnevezés egyidejűként tételeződnék. Az érzet és tapasztalat közötti elmozdulás tetten érhető, a fájdalomérzet észlelése nem vonható ki a nyelvi tapasztalat hatóköréből.³¹ A „kikeresés” ugyanis az érzet aktualitását elfedve, korábbi

29 Szabó Marcell Tandori-tanulmányában Sartre undor-fogalmán keresztül hangsúlyozza a „fájdalomban érzett test lényegi diszpozicionális szerepét”, amennyiben a fájdalomhoz hasonlóan az elundorodás aktuális eseménye is a megszüntethetetlen undor alapján konkretizálódik. Szabó Marcell, *Hangulatjelek. Fájdalom, cönesztézia és hangulat Tandori Dezső Hashártyaszakadási elégiájában*, Prae 2017/3., 123–124.

30 Borgards itt Lessing *Laokoónjára* utal. Borgards, *I. m.*, 31.

31 Itt érdemes utalni Lőrincz Csongor Virginia Woolf *On Beeing III* című esszéjét olvasó tanulmányára, ahol is a fájdalom „nem-antropológiai” elgondolásának tétjeként kerül elő, hogy vajon visszanyerhető-e a fájdalom az emberi észlelés előtti ereje, létesülésének tapasztalata. Lőrincz, *I. m.*, 165.

fájdalomtapasztalatok nyelvi lenyomatainak enged teret; a fájdalom által motivált önkéntelen kézmozdulat, a saját test megérintésekor, az ige tranzitivitása és a testre irányultság révén írja elő a testhez való viszonyt, a fájdalomészlelést a nyelv keretei közé foglalva, nyelvi eseménnyé téve. A vers zárlatát előkészítő jelenet nyugvópontját ilyen módon a test megtapintása, a célját és tárgyát illetően egyetlen konkrét cselekvés után éri el, aminek eredményeképpen a kéz „visszaszáll”, a cselekvéssor tehát minden elemében a testrésze ruházza rá az ágenciát. A fájdalmas ponthoz történő odanyúlás önkéntelen mozdulat a versben, amivel épp a versnyelv működése révén szembesít – a lappangó nyelv és betegség a tünet megnevezésével kerül át a nyelv terébe, a taktilis érzékelés nyelvi eseményként áll elő. A vers zárómondata pedig magán hordozza a megnevezés által működésbe hozott anesztézia következményét: a lappangó betegség, a meg nem nevezett tünet, a fájdalom szingularitása végül az anesztézia működésének eredményeképpen a lehető legáltalánosabb érvényű megfogalmazásig jut el: „az ember magára marad az életével”. A visszaszálló kéz a csendélet (*Stilleben*) mozdulatlanságába érkezik, a mozdulat magába visszatérő, rekurzív jellegét pedig ennek többszöri előfordulása és fiziológiai beágyazottsága is erősíti [visszavesz, relikvia, visszér, visszaszáll]. A magára maradást azonban nem a szingularitásból adódó tapasztalataként, de a megnevezés következményeként éli át.

A nyelvi anesztézia jelenléte a *Szóló* című versben már a legelső sortól tetten érhető, hiszen egy olyan tünetre mutat, utólag, vissza, amelyet a versbeli beszélő korábban szenvedett el, és ami az első versszak szerint nem csillapodott a fizikai behatások és a test mozgatása nyomán: „Reggel vad dobolás támadt a fülemben, / és hiába nyomkodtam, ráztam a fejem, / csak nem akart szünni”.³² A „támadt” ige a fiziológia önkéntelenségére mutat, ami a hallószervet teszi a tünet elszenvedőjévé [itt akár az ige tárgyias változatának konnotációi is szóba jöhetnek], a „dobolás” megszüntetését célzó beavatkozások azonban már a beszélő aktivitásának célpontjaként teszik tárggyá és egyben helyezik kívül a fejet. Ezen aktivitás azonban nem eredményezi az anesztézia várt működését, ilyen értelemben a vers múlt ideje lehet az, ami ennek feltételeit megteremti. A „csak nem akart szünni” megfogalmazás ugyanis arra enged következtetni, hogy az azóta már nem hallható dobolás, maga a szóló mint dobszóló, a beteg szervek zaja a vers szólamára cserélődik, a szólam olvasásának jelen ideje és egyben az olvasás megismételhetősége teszi lehetővé a zajtól való megszabadulást. Ez ugyanakkor megint csak nem a gyógyulás jele, ami csak a szervek lecsendesítése révén következhetne be,³³ hanem a nyelvi anesztézia jelenlétéé.

A második versszak megfogalmazása szerint a „testemben lakozó halál” szerkezet melléknévi igeneve magában hordozza a tünet okozójaként megnevezett halál állandó jelenlétét, ami a vad dobolással korábban megmutatkozott – ahogy a szervek a fájdalom lehetséges helyeként tételezhetők, a test a halál lehetőségének állandó hordozója. A vers szólama, ami e szóló megszűntével itt elhangzik, mintegy a helyébe lépve annak, a nyelvi anesztézia egyetlen lehetséges eszközével él, ami nem a gyógyulást jelenti, csupán az anesztézia a betegséggel, illetve itt a halállal párhuzamos működését. A dobhártya metaforája révén a hallás fiziológiai folyamatára

32 Oravecz, *l. m.*, 206.

33 Serres, *l. m.*, 106.

utaló dobolás³⁴ éppen emiatt lehet egyszerre „figyelmeztető” és „felesleges”, hiszen a halál a testben lakozik, a tünetekkel hívja fel magára a figyelmet, a tünetek forrásának megnevezésével azonban ennek szükségessége megkérdőjelezhető, mintha maga a tünet, a tünet megtapasztalásának szingularitása válhatna feleslegessé a megnevezés általános érvényűsége révén – a tünetek múlt időbe utalása, illetve ezzel párhuzamosan az ezeket kiváltó ok, a halál megnevezésének jelen idejűsége mellett ez lehet itt a nyelvi anesztézia működésének alapja. A verszáró helyzetben elhangzó „dallam” szó, ami a dobolásra vonatkoztatva, ha nem is lehetetlen, de mindenképpen atipikus hanghatás, mintegy leválasztja a vers elején emlegetett, a fület támadó zajt az anesztézia folyamatáról – a „vad dobolás”, a tapasztalat szingularitása „hamis”, nem igazi, nem pontos ahhoz képest, amit a nyelvi megnevezés, vagy akár a diagnózis a megnevezés nyelvi eseménye után minderről mondani képes. A nyelvi anesztézia, a tünet megnevezése mintegy helyettesítheti a tünet szinguláris tapasztalatát, helyébe léphet annak, felülírhatja ezt a tapasztalatot.

A nyelvi és a nyelven kívüli viszonya a kötet következő versében, az *Aggastyán monológjában* már csak azért is a szöveg alapvető összefüggése, mert a cím meghatározását újra és újra aláásní látszik a szöveg, amennyiben az olvasást, a beszédképzést és a hallást illetően is deficit mutatkozik e nyelvi készségeket illetően. A vers tehát arról értesít, hogy a tünetek, a fejfájás, az ízületi és mellkasi fájdalom, a nehézlégzés, a szédülés és a fázás pontos megnevezése csak a szövegben történik, ami ilyen módon leválasztható a versbeli beszélőről, nem összeegyeztethető a vers nyelvi megformáltsága a beszélő fiziológiai állapotával, amennyiben rögtön a vers elején a következőket olvashatjuk: „a kezem nézegetem / mialatt magamban motyogok, / olvashatnék is, / szemüveggel még látom a betűket, / de nem fogom már fel a mondatok értelmét”.³⁵ Motyogás és monológ hasonlóképpen megkülönböztethető, mégha ez alkalommal ez a határvonal máshová is kerül, mint a *Szóló* esetében, amennyiben a tünetek megnevezése felülírhatja a tapasztalat szingularitását. Az alaphelyzet, a „kezem nézegetem, mialatt magamban motyogok” a címmel annyiban összeegyeztethető, hogy a kéz itt nem végez író tevékenységet, a nyelvi produkció a hangzó nyelvhez köthető, miközben az olvasott szöveg egyszerre írott és jólformált, nem hordozza magán a motyogás a nehéz légzéshez köthető, abból eredeztethető jelenségét.

Ez a megnevezett fiziológiai tünettől kapcsolatba hozható beszédtevékenység, a motyogás ugyanakkor – a fülben támadó doboláshoz hasonlóan – elkülönül a tünetek megnevezését tartalmazó szövegtől. A szöveg a tünetek megnevezésével még illeszkedik a beszéd- és szöveggépzést illető deficithez, a megnevezés módja, a vers szövegszerű jelenléte azonban önállósulni látszik. A motyogás mint a betegség zaja, megnevezhető, de éppen a megnevezés nyelvi eseménye, vagy akár ennek pontossága fedi el, a tüneteket a tünetek megnevezése felülírni látszik, a fiziológiai tapasztalat szingularitása pedig ennek következtében nem hozzáférhető. A „mondatok értelmét” már felfogni nem képes beszélő, akitől ha „kérdéznek valamit”, nem felel,

34 A lírai én testi jelenléte hasonlóan hangsúlyozódik Kassák Lajos *Plakát* című versében: „valami vad kovács most a Marseillaisét pengeti az üllőn”. *Kassák Lajos összes versei I.*, Magvető, Budapest, 1970, 41. Köszönöm Fodor Péternek, hogy erre felhívta a figyelmem.

35 Oravec, *I. m.*, 207.

ilyen módon nem csak hogy mintegy magára záródik a monológ egyirányúsága („magamban motyogok”), de sokkal inkább kívül marad a nyelven nyelvi készségeinek hiánya miatt; a tünetek megnevezésének nyelvi eseménye a pontosság igénye és a szöveg jólformáltsága révén felülírja a betegség zaját, a betegségtapasztalat szingularitását.

Ezen a ponton felmerül a kérdés, mi is lehet jelen esetben a nyelvi anesztézia esélye. A monológ és az általa létesített beszélői pozíció közötti feszültséget a szólam jelenideje is fenntartja, aminek következményeként a nyelvi anesztézia működése is ebben az elfedő párhuzamosságban, ennek következményeként lehetne elképzelhető, ha ezt nem tenné megkérdőjelezhetővé a szólamról való leválasztottság, az, hogy a fiziológiai alaphelyzetén keresztül létesített versbeli beszélő éppen saját állapotát figyelembe véve nem lehet a szólam forrása. Maga a megszólalás – ami az érintett testrészek megnevezésével („mellkasom”, „fejem”, „térdem”, „orrom”) magában hordozza a saját testhez való közvetítettség nyelvi tapasztalatát, ezzel mutatva rá a versbeli beszélő pozíciójának nyelvi meghatározottságára – a monológról való leválasztottság mintegy következményeként a vers vége felé a beszélő önazonosságát is elbizonytalanítja, ugyanis mindezek után arról értesít, hogy rajta keresztül csak a nyelvi eseményként előálló tünetek hozzáférhetők: „és az is előfordul, / hogy nem tudom, / ki vagyok és hol, / olykor próbálok az életemre gondolni, / arra, hogy hol, mikor, mi történt és miért, / de nem nagyon emlékszem rá”.³⁶ Az emlékezés lehetetlensége, az önazonosság elvesztése ezen a ponton végképp elválasztja a tüneteket megnevező, önreflexív szólamot és a fájdalomérzet szinguláris tapasztalatát, ez utóbbit teljesen felülírva. A motyogást, a betegség zaját, nyelv és betegség lappangó jelenlétét az írás révén hozzáférhető monológ fedi el, azonban maga az írás is csak a felejtést hordozhatja, a *pharmakon* jótékony hatása nélkül; ez a szólamról való leválasztottság lesz a vers szükségszerű végpontja.

Az anesztézia a tünetek megnevezésekor jelentkező, a tapasztalat szingularitását elfedő nyelvi működése – ami már csak azért is garantált, mert a tünet-, illetve fájdalomészlelést korábbi fájdalomtapasztalatok nyelvi lenyomatai formálják és határozzák meg – a fentiek alapján betegség és irodalom alapvető biopoétikai vonatkozásaként ismerhető fel. Az érzet, amint megmutatkozik, a fájdalomészlelés nyelvi-kulturális folyamatába ágyazódik, ami a nyelvi anesztézia működését garantálva képez tőle távolságot – ez lehet az oka annak, hogy a test önműködéseként előálló fájdalom, ahogy Gernot Böhme megállapítja, egyszerre rendelkezik idegen, „elidegenítő karakterrel” és gondolható el „magamhoz tartozóként”. Ha viszont a naturához való hozzáférés a saját test fiziológiai folyamatain, legelsősorban a saját test fájdalmán keresztül történhet,³⁷ akkor, tehetjük hozzá a fentiek fényében, e hozzáférhetőségnek a fájdalomérzet aktualitásából kiemelő nyelvi-kulturális – natúra és kultúra elkülöníthetlenségét eredményező – feltételezettségétől nem tekinthetünk el.

36 Uo., 208.

37 Gernot Böhme, *Leib. Die Natur die wir selbst sind*, Berlin, Suhrkamp, 2019, 9–14.

Próza- és bioritmus – Ondrok gödre

A próza mibenlétét a líra felől megközelítő Agamben a *caesura* és ezzel a ritmus szerepéből indul ki. A soráthajlás lehetősége, a metrika a szintaxissal szemben érvényesített korlátai ezek összeilleszthetlenségét eredményezik a versben, jelentés és ritmus feszültségét keltve.³⁸ A ritmus – a költő és lova példája kerül itt elő –, ami mintegy hordozza a költőt, csak akkor akad meg, mikor a *caesura* megszakítja, egy pillanatra kitarva ezt a feszültséget, amikor is „elgondolkozik azon az inspiráción, ami őt magával viszi – semmi mást nem gondolva el, csak a saját hangját”.³⁹ Az *inspiráció* szó, amit itt Agamben használ,⁴⁰ latin eredetű tekintetbe véve a belelehelés, illetve a belégzés konnotációit is magában foglalja, ezzel a próza-, illetve lírafogalomnak a biopoétika felőli hozzáférhetőségére is utalva, és egyben arra a feszültségre is, ami beszéd és lélegzetvétel között tételezhető. Az *inspiráció*, ahogy a szövegritmus megakadása is, magára a ritmusra irányítja a figyelmet, ami az *autopoiesis* működéseként tételezhető, és ami, önműködése közben, észrevehetetlen – éppen a *caesura* az, ami rálátást biztosít e kétféle ritmusra. Ami azonban Agamben megfogalmazását követve innen, a *caesura* felől elgondolható, az a „saját hang” – a ritmus, az *inspiráció* csak a saját hangnak köszönhetően, ennek révén, a megszólaláson keresztül ismerhető fel, ilyen módon tehát önmagában nem elérhető.

Az *autopoiesis* mint az élő rendszerek működésének alapfeltétele – ami miatt jelen kontextusban a ritmus bioritmusként tűnhet elő – olyan produkciós folyamat jelöl, ami saját komponenseit létesíti és egyben határozza meg,⁴¹ ahogy az a ritmus esetében is történik, amennyiben az ismétlődések rendje előre rögzíti a nyelvi egységek elhelyezkedésének módját; ilyen értelemben mondható itt el, hogy a ritmus önműködő produkciós folyamat, ami aztán a *caesura* közbejöttével, utólag, hozzáférhető. Az *autopoiesis*, illetve a test vonatkozásában a fiziológiai önműködések felismerése ugyanakkor nem függetleníthető e folyamatok anomáliáinak megjelenésétől, ahogy arra Canguilhem betegség-fogalma emlékeztet, amely szerint a fiziológiai önműködésekről csupán a betegségeken, a fiziológiai diszfunkciókon keresztül értesülhetünk, amint hogy a róluk szerzett tudásunk is e betegségek megismerésének nyelvi-technikai folyamatából származik. A bioritmus megakadása ebben az esetben is magában foglalja az önreflexió mozzanatát, amely megakadás szintén a nyelv közbejöttével történik. Míg a költészet esetében a fentiek szerint ennek szükségszerű oka a *caesura*, a próza esetében – noha, amint látni fogjuk, messze nem kizárható a *caesura* hasonló jelenléte itt sem – ennek az önreflexív mozzanatnak a megmutatkozása már önmagában hordozza a [bio]ritmus megakadását. Felmerül tehát a kérdés, hogy ha a fiziológiai folyamatok észlelése együtt jár ezek megakasztásával, hogyan mutatkozhat meg mindez prózai szövegek esetében, miben is áll a bioritmus e reflexív keretben mindig nyelvi megakadása, ha nem csupán tematikus tételezésükön keresztül, de a biopoétika vonatkozásában igyekszünk rákérdezni.

38 Giorgio Agamben, *Idea of Prose*, ford. Michael Sullivan – Sam Whitsitt, State University of New York Press, 1995, 39–41.

39 Uo., 44.

40 Az olasz nyelvű kiadásban: Giorgio Agamben, *Idea della prosa*, Quodlibet, Macerata, 2002, 24.

41 Francisco J. Varela, *Principles of Biological Autonomy*, North Holland, New York – Oxford, 1979, 13.

Oravecz Imre munkásságában *A megfelelő napon*, vagy a *Távozó fán* kívül nemcsak verseskötetek, de az *Ondrok gödre* is a figyelem középpontjába helyezi a test állapotváltozásait, a betegséget és végstádiumát, a bioritmus akadozására vagy akár teljes megakadására ilyen módon az életmű jelentős részében találhatunk példákat. A nevezett regény ugyanakkor nem egyszer használja, írja újra a korábbi verseskötetek darabjait, ami jelen kontextusban szintén indokoltá teszi, hogy vers és próza itt együtt szerepelnek. Említhetnénk itt természetesen a *Halászóembert*, vagy akár azokat a szövegmozgásokat is, amelyek például az *Egy földterület növénytakarójának változása* és az *Ondrok gödre* között történnek, gyakran a fentiekben Agamben fogalmain keresztül megközelített műnemhatárokat is megkérdőjelezve,⁴² ahogyan például a regény első fejezetében tárgyalt direktermő szőlő termesztésének és fiziológiai hatásainak leírása és az említett 1979-es verseskötet címadó verse közötti megegyezések is mutatják. A bioritmus megakadása ugyanakkor nem csak az egyébként a *caesura* eszközével sokszor élő prózaversek – amelyek nem tagolódnak mondatokra, így az egységek közötti szünetek, amelyekre maguk a versek is többféleképpen utalnak, még nagyobb jelentőséggel bírnak – esetében figyelhető meg, a regény ugyanis a szintaxis változásai révén színre is viszi a bioritmus akadozását, mintegy előállítva a szóban forgó fiziológiai folyamatoknak a légzésre és egyben a beszédre gyakorolt hatását. Annak a módja is meghatározónak mutatkozik ugyanakkor, ahogyan a szervi diszfunkciókra való ráébredés történik az érintett fejezetekben – ilyen értelemben a *caesura*, ami a nyelvi folyamatokat megakasztva mutat rá ugyanezen folyamatokra, részben az említett nyelvi színrevitel révén fejt ki működését, részben e diszfunkciók megmutatkozásából eredő önreflexión keresztül mutatkozik meg.

A regényben két olyan fejezet olvasható, ahol a betegség, majd annak végstádiuma a bioritmus akadozásán, illetve végleges megakadásán keresztül tűnik elő. Ami mindkettőben közös lesz, az az, hogy a betegségtapasztalat irodalmi megmutatkozását, tehát a beteg szemszögét helyezik előtérbe,⁴³ ilyen módon itt sem a betegség humántudományos diskurzusában egyébként hasonlóan fontos, Foucault nevével jelölhető, az orvosi észlelést középpontba állító perspektíva lesz majd meghatározó. Az egyik fejezet Idős János hirtelen halála, a másik Jánoska lassan felismert és még lassabban súlyosbodó betegsége. Idős János, aki „úgy saccolta – éjfél tájban arra ébredt, hogy teljesen kiszáradt a szája”,⁴⁴ megszédült, majd „nagyot pattant valami a fejében”. Később, miután nagy nehézségek árán megpróbált megszabadulni ürüléktől szennyes hálóingétől,⁴⁵ „tisza hálóingért nyúlt, hogy belebújjon, mikor újból pattant

42 A prózaverseknek a lírához és a prózához való viszonyát Kulcsár-Szabó Zoltán Oravecz és Nemes Nagy Ágnes szövegeit olvasva vizsgálja: Kulcsár-Szabó Zoltán, *A prózaversek Nemes Nagynál és Oravecznél*, Prae 2017/3., 100–107.

43 Betegség és irodalom diskurzusának megközelítési lehetőségeihez ld. Rudolf Käser, *Methodenansätze = Krank geschrieben. Gesundheit und Krankheit im Diskursfeld von Literatur, Geschlecht und Medizin*, szerk. Rudolf Käser – Beate Schappach, Transcript, Bielefeld, 2014, 19–24. Irodalom és medikalitás kultúrtörténeti és filozófiai összefüggéseinek vázlatos, leginkább Heidegger, Gadamer és Hermann Schmitz fogalmait érintő bemutatását lásd: Pataki Viktor, *Történeti vázlat a hangolt betegség koncepciójához = Irodalom és betegség. A betegség irodalmi és nyelvelméleti reprezentációi*, szerk. Balogh Gergő – Pataki Viktor, FISZ, Budapest, 2022, 287–294.

44 Oravecz Imre, *Ondrok gödre*, Jelenkor, Pécs, 2007, 146.

45 Pataki Viktor e jelenetet részletesen elemző értelmezése szerint a halál a „teret is bekebelező munkája” révén Idős János az agrokultúra szabályszerűségeit követő élete a rendezettség felől az

valami a fejében.⁴⁶ Az első – a szervek csendjét megszakító, a betegség zajaként értelmezhető – pattanást a karikás ostor hangjához hasonlítja, utólag, egy számára otthonos hanggal azonosítva, ezáltal téve kísérletet a tünethez való hozzáférésre és egyben ennek megértésére, az idegenből az ismerősbe emelésére. A második már inkább durranásként hat, aminek eredményeképpen „[e]gy villanás erejéig meg is jelent előtte a volt gyalogsági fegyvere, az elöltöltős Augustin-puska”. Az volt csupán a különbség, „hogy nem visszhangzott, mintha a semmibe lóttek volna, ahol még levegő sincs”. A még ismeretlen fiziológiai folyamatokhoz tehát korábbi tapasztalatain keresztül fér csupán hozzá, amiben a saját testhez való közvetítettség mutatkozik meg. E hozzáférés utólagossága pedig abból ered, hogy a fiziológiai folyamatok diszfunkciói, ezek megakadása, Agambennel szólva a *caesura* szükséges ahhoz, hogy ráláthasson ezekre. Mivel azonban a hozzáféréshez már szüksége van egy olyan, nyelvileg közvetített tapasztalatra, ami korábbi érzékleteihez köthető, a tünet megnevezése már magában foglal egy olyan elmozdulást is, ami egyszerre vezet a fiziológiai tapasztalat idegensége felől a mindennapi ismerőségébe⁴⁷ és egyben távolít el a saját test megtapasztalhatóságának lehetőségétől. A betegség tüneteinek, illetve a fájdalomnak az egyszerre elidegenítő és a sajátához tartozást magában hordozó tapasztalatát itt is a nyelv formálja, ez a nyelviként megmutatkozó, korábbi észleleteken alapuló tapasztalat⁴⁸ az érzet aktualitásából szükségszerűen kiemel, a tünet megnevezése ilyen módon már eleve magában foglalja az anesztézia működését, kivézetve a fiziológiai tapasztalat szingularitásából.

Ezeket a váratlan,⁴⁹ utólag ismerőssé tett érzékleteken kívül, miután valamennyire elhelyezkedett, idős János olyan hangokra lesz figyelmes, amelyek bár folytonosan körülvették, egészen eddig a pontig nem jelentkeztek tapasztalati szinten: „A házban csend honolt. Csak a konyhán tiktakolt a sétáló falóra. Eddig nem hallotta az ütését. Elhatározta, hogy megfigyeli, hányat üt, ha üt, de aztán meglepedkezett róla. Kint kutya ugatott, valahol távol, nem az ő kuttyájuk. Aztán kukik kiáltott, fenn a magasban vadludak gágogtak [...] Feküdt a hátán, és nézte a mennyezetet, amelyet nem látott.” János, aki e jelenet előtt „még csak nem is betegeskedett”,⁵⁰ és aki a szomj és a szédülés ismerős jelenségei után fiziológiai önműködéseinek megakadása révén és egyben idegenségüket elfedve tapasztalja meg ezeket, saját testéhez hasonlóan és ettől nem függetlenül akusztikus környezetét is felismerni látszik. Az óra ütésének – legalábbis két felhúzás közötti – önműködése, ahogy a test működése is, mindvégig folytonos volt, az, hogy ezek megtapasztalása párhuzamosan történik, azért sem lehet véletlen,

összevisszaság felé tart. Pataki Viktor, *Idegenség és emlékezet. A halál alakzatai az Ondrok gödrében*, Alföld 2019/1., 97–106.

46 Oravecz, *I.m.*, 147.

47 Hasonló idegenség tételezhető klinikai kontextusban a beteg betegségtapasztalata és az orvostudomány nézőpontja között is, aminek színrevitelekor az irodalom egyfajta polifonitás felé mozdulhat el. Ehhez lásd: Käser, *I.m.*, 36–37.

48 Az életművön belül a műnemek közötti átjárhatóság további példajaként hozható itt szóba, hogy a *Szóló* című vers esetében, amint láttuk, hasonló akusztikai jelenségen keresztül jelezte előre érkezését a készülődő halál.

49 A halálesetet éppen váratlanságán, kiszámíthatatlanságán keresztül elemzi a következő tanulmány: Mészáros Márton, *Működött az isteni kegyelem. Haldoklás és gyász az Ondrok gödrében*, Alföld 2019/6., 86–91.

50 Oravecz, *I.m.*, 144.

mert mindkét esemény magában foglalja a tapasztalatok ismerős közegétől történő eltávolodást – amint az a mindennapi közegének vizuális érzékelésében is megmutatkozik, amennyiben csak nézi, de nem látja a plafont. A puska durranása, ami úgy hangzik, mintha a semmibe lőttek volna, nem visszhangzik, az óra tiktakolása pedig szintén nem az észrevehetetlen működés diktálta ritmus forrásaként van jelen, amint ráterelődik a figyelem, hiszen hiába határozza el, nem tudja kitarítani ezt a figyelmet, megfélemezik róla. A szóban forgó fiziológiai és technikai önműködések folytonossága csak szakaszosan, a folyamatok egy-egy pontján, vagy akár megszakításával, a *caesura* önreflexív rendjében férhetők hozzá, amely hozzáférés az ezektől való eltávolodást eredményezi.

A korábban soha nem gyengélkedő Jánoska életét, akire sokáig diagnosztizálatlan, „köhécselgetéssel”, „köhécseléssel” kezdődő, majd „szabályos köhögéssel” folytatódó betegsége következményeképpen „[a]llig lehetett ráismerni”,⁵¹ amint a betegségét a nagy hírű egri orvos megnevezi, nem csak az egyre erőteljesebben jelentkező tünetei változtatják meg, de az is, hogy a tulajdonképpen ellenszer nélküli tüdővész, tüdőbaj vagy hektika – amely variációk a diagnózis enyhülést adó funkcióját már eleve gyengítik – egyre erőteljesebben zárja ki a falu közösségéből. Ennek nem is feltétlenül csak a fertőzéstől való félelem volt az oka, de az is, hogy szülei már azt sem tartották helyénvalónak, hogy a kúraként javallott sétáit végezze, hiszen „a fiuk így ország-világnak hirdette volna, hogy beteg”.⁵² A tünetek – nehéz légzés, izzadás, kóros fogadás, sápadtság, fuldoklás – alapján felállított diagnózis, a tapasztalat szingularitása felől a megnevezésig történő elmozdulás ez esetben nem segíti az anesztézia működését, azért sem, mert a szülei „nem kötötték a teljes igazságot az orrára”, mégha egyébként sejtette is, hogy idős János példájához hasonlóan, megintcsak a köznapi tapasztalatok nyelvén megfogalmazva, „rosszul áll a szénája”.

A megnevezés mint a nyelvi anesztézia eszköze ilyen módon kevésbé fejtheti ki hatását, Jánoska pedig mindezek következményeképpen máshol keres enyhülést és bizonyosságot, a közösségből történő kizáródása⁵³ – és egyben a tünetek szinguláris tapasztalataival történő magára maradása – miatt egyre több időt tölt a közeli erdőkben, betegsége mintegy a natúrához közelíti. Gyakran előfordul ugyanis, hogy pár órára elalszik, ilyenkor a lepkék és a bogarak „abban a hiszemben, hogy a földből kiálló rönk vagy ledőlt fatörzs, rászálltak vagy rámásztak”.⁵⁴ Azonban nem csupán a nem-humán létezők felől válik a natúra részévé, de saját nézőpontjából is, amennyiben bár látja a bogarakat, de az őket illető korábbi viszonyulásától eltérően nem érdeklik különösebben, merthogy „[m]inden, ami körülvette vagy körötte zajlott, csupán háttér volt immár, közeg, amely előtt időzött, amelyben mozgott.” Közömbössége tehát abból származik, hogy éppen e nem-humán létezőkhöz hasonlóan van jelen, amennyiben lemond perspektívájáról, feloldódik az őt körülvevő térben, nem látványként érzékeli, de mozog ebben a nyitottságban, ezzel a Heideggerrel értelmező

51 Uo., 200.

52 Uo., 201.

53 Sontag a romantikát illető észrevétele szerint ezzel mintegy ellentétes hatás is elképzelhető, hiszen a betegség [a tbc] individuumképző szereppel is bírhat, amennyiben „érdekessé” teszi a betegségben szenvedőt. Sontag, *l. m.*, 36–39.

54 Oravec, *l. m.*, 202–203.

Agamben fogalmai szerint a lehető legnagyobb mértékben közelítve a humán és a nem-humán világban létezés tapasztalatát. A nyelvi anesztézia lehetőségét nem érvényesítő emberi közösségtől betegsége eltávolítja, miközben a natúrához éppen azáltal közelíti, hogy a megtapasztalt fiziológiai önműködései a saját testén keresztül szembesítik vele; a natúra megtapasztalása a testen, a test betegségén, illetve magától, előzmények nélkül jelentkező fájdalomán keresztül történhet.⁵⁵

Az, hogy a betegséget és lehetséges kimenetelét illetően Jánoska nem tud biztosat, tehát tulajdonképpen nem rendelkezik az anesztézia működését is magában hordozó diagnózissal, hiányérzetet kelt benne. Hogy biztosan lássa, meggyógyul-e, vagy helyzete menthetetlen, „egzakt, szinte tudományos módszert eszelt ki”. A bicskáját néhány méterről egy-egy kiválasztott fába vágta, „[h]a beleállt, az azt jelentette, hogy megmarad. Ha lepattant róla, vagy pár másodperc múlva kifordult belőle, akkor nem.” Mivel a nyelvi anesztéziában nem bízhatott, fiziológiai diszfunkcióinak kimenetelét egy, a fizika törvényei uralta mozgással helyezi párhuzamba, amit próbált nem befolyásolni azzal, hogy különböző keménységű fákat választ, ezzel alakítva a végeredményt. A két általa nem, vagy csak részlegesen irányítható folyamat, a fiziológiai és a fizikai egymásra olvasásával ilyen módon a diagnózis elmaradását kísérel meg ellensúlyozni, ha pedig az eredmény kedvezőtlen, az önkielégítés eszközához folyamodik, ezzel is próbálva elfedni az anesztézia hiányát, a test fiziológiai folyamatai feletti kontroll lehetetlenségét.

A végső stádiumába jutó betegség azonban az *Ondrok gödrében* mégsem függetleníthető a nyelv működésétől. A fejezet Jánoska halálát leíró részében ugyanis olyan, a próza nyelvét illető változásnak lehetünk tanúi, ami egyébként nem jellemző a kötet egyenletesen áramló mondataira. A közösségből már jóideje kizárt, végül egyedül maradó Jánoska helyzetét körülíró szakasz az eddigiektől eltérően sokszor tömondatokból áll, de az összetett mondatok is jellemzően két tagmondatig nyúlnak: „Jánoska a szokásos helyén, a lócán feküdt a konyhában. Egykedvűen hallgatta a kiscsirkék csipogását. Egy ládában nyüzsögtek a tűzhely mellett.” Illetve később, miután kiment az udvarra: „Odajött hozzá a kutya. Megsimogatta. Megnyalta a kezét, hagyta. A csúrból kalapálás hallatszott. Odament és megnézte, mit csinál István. Az nehezményezte, hogy ilyen hamar kijött. Szerinte várhatott volna még, amíg jobban felvergődik az idő. Jánoska vállat vont, aztán otthagya. Bekukkantott az istállóba.”⁵⁶ Ez a tényekre hagyatkozó, az elbeszélés menetét apró eseményeivel mindenféle kommentár és reflexió nélkül előrehaladni engedő prózanyelv ritmusváltásával Jánoska történetének befejező epizódját készíti elő. Az akadozó, a prózanyelvet nem csak a tagolás, de a rímek, ragrímek révén is szaggatottá tevő mondatok mintegy előre megmutatják a visszafordíthatatlan fiziológiai folyamatok a bioritmust újra és újra, majd véglegesen megakasztó önműködését.

A prózanyelv darabosságához ezek a halálát okozó fiziológiai folyamatok is csatlakoznak a későbbiekben: „Jánoska egyedül maradt. Nem jött több vér. Ellenben hirtelen hányinger fogta el. Minden óvatosságot félretéve gyorsan felült, és a vödör fölé hajolva hányt. Az távozott belőle, amit eddig lenyelt. A vörösésbarna, kocso-

55 Böhme, *l. m.*, 12.

56 Oravec, *l. m.*, 205.

nyaszerű anyaggal, az alvadt vérrel félig telt a vödör.”⁵⁷ A szólam akadozottságának fiziológiai hátteréről a szöveg is értesít, amennyiben a megszólalni próbáló Jánoskába „a vér belefojtotta a szót”.⁵⁸ A bioritmus, aminek végleges elakadása történetének végét jelenti, a próza ritmusához látszik illeszkedni.⁵⁹ A vér a légzést és a beszédet akadályozó ömlése a prózaritmus akadozásával párhuzamosan történik, a ritmusból történő kiesés nem csupán leírt eseményként van jelen, hiszen maga a szólam is kiesik ritmusából, amennyiben színreviszi azt. Az Agamben szavával a szöveg ritmusát biztosító *inspiráció*, illetve ez esetben konkrétan a belégzés abbamaradása egyszerre eredményezi szöveg- és bioritmus végleges megakadását. A bioritmus tehát itt nem csupán az elbeszélés tárgya, ennek megakadása a prózaritmus megakadását is jelenti és viszont, szöveg és fiziológia működései ezzel szoros összefüggésben mutatkoznak meg.

Nyelv és betegség viszonyáról mindezek alapján elmondható, hogy a tünetek jelentkezése, ahogy a szövegritmus megakadása is, az *autopoiesis* folyamatairól értesítenek, szövegritmus és fiziológia olyan önműködéseiről, amelyekre a szervi diszfunkciók megmutatkozása, illetve a *caesura* közbejötté révén láthatunk rá. Másképp fogalmazva, az *autopoiesis*re irányuló figyelem magában hordozza a diszfunkció jelenlétét – vagy akár a légzés esetében ennek okozójává is válhat –, a test szervei ilyen módon a fájdalom lehetséges helyeként tételezhetők. A szervek a *caesura* következményeképpen a fájdalomon keresztül előtűnő test önműködései felett gyakorolt kontroll lehetetlenségéből – és e működések összetettségével arányos sérülékenységéből – adódó idegenségtapasztalattal szembesítenek. A nyelv pedig ezen a ponton a betegségtapasztalat szingularitásától, illetve a fájdalomérzet aktualitásától történő eltávolodásban az anesztézia számára is teret ad, a fenti példák esetében akár felül is írva tünet és betegség tapasztalatát. Ez az idegenné tétel, a *caesura* által lehetővé tett távlat, a korábbi fájdalom-, illetve betegségtapasztalatok nyomán éppen azért állhat elő, mert ezeket a tapasztalatokat a nyelv formálja, nyelvi-kulturális folyamatok eredményeként létesülnek. A szervek csendje – és ilyen módon a nyelvi és nem-nyelvi között feltételezett határ – éppen ezért nem lesz hozzáférhető, a betegség észlelése, a betegséghez való, a saját testen keresztül történő hozzáférés pedig magában hordozza az eltávolítás mozzanatát, a tapasztalati mezőben zajló szükségszerű elfedésével.

57 Uo., 207.

58 Uo., 206.

59 Amint arra Simon Attila felhívta a figyelmem, a szövegritmus az antik retorikai hagyomány, különösen Arisztotelész és Cicero felől nézve itt azért sérül, mert a gondolati egységhez, ami a mondottak szegmentálhatóságát alapvetően meghatározza, nem igazodik a lélegzetvétel miatt beiktatott szünet. Ebben a kontextusban ilyen módon közvetlenül a fizikai erőnlét, jelen esetben a betegség következményeként megmutatkozó hiánya állhat a mondatok töredezettségének hátterében. Ehhez lásd: Stefanie Heine, *Poetics of Breathing. Modern Literature's Syncope*, State University of New York Press, Albany, 2021, 52–53.